

1. Plaça Major

La Plaça Major constitueix, juntament amb el Passeig del País Valencià, un dels punts neuràlgics essencials de la trama urbana i de la vida social de Tavernes de la Valldigna. A finals del segle XIX, amb l'arribada de les aigües potables al poble a la plaça Major, es col·locaren tres fonts: dues per a beure el veïnat -una a cada cantó de la plaça- i l'altra monumental situada davant del nou ajuntament. Aquesta font és la que posteriorment es col·locaria al Passeig, quan la plaça Major es remodelà en la dècada dels anys 1950 i al bell mig de la plaça col·locaren un fanal. Avui aquesta font està situada a la rotonda de l'entrada del poble, per la part est.

L'any 1952 es realitzà l'ampliació i urbanització dels accessos a la Plaça i posteriorment, ja en la dècada dels anys 60, es canviaren d'ubicació les fonts de veïnat per tal de facilitar el pas dels vianants. I amb la construcció de l'edifici de la Germandat Sindical de Llauradors i Ramaders, amb un estil típic del racionalisme franquista, la plaça adquireix si fa no fa el seu aspecte actual.

Constitueix un espai el qual, malgrat les diferents remodelacions, continua mantenint en bona part la seua fisonomia. I açò es deu, per una part, a la seua característica forma triangular; i per altra, a la presència en un dels seus extrems de l'Ajuntament, la façana del qual es decidí conservar en remodelar-se aquest a principi del segle XXI.

Aquesta Plaça al llarg del temps ha tingut diferents noms: Plaça Major al segle XIX, Plaça Blasco Ibáñez en la Segona República; durant la Guerra Civil va ser anomenada Plaça Francisco Ascaso, a l'època franquista Plaça del Caudillo, i finalment, recuperant el seu nom originari, Plaça Major amb l'arribada de la democràcia.

Abans la plaça estava envoltada de casinos i cada dia a poqueta nit la plaça s'omplia de gom a gom: era el lloc on els llauradors anaven a llogar-se cada dia per anar a treballar el dia següent.

1.1 L'Ajuntament.

L'antic ajuntament estava situat entre el carrer Carme i la plaça Major; com que albergava, a més, la presó i l'arxiu de la vila, es coneixia com a "Casa de la Presó". Era un edifici vell, menut, de dues plantes. A la part de dalt se celebraven les sessions municipals i era on es decidia el govern de la vila.

El 14 d'agost de 1856, el Govern de la Nació va cedir la plena propietat de l'edifici, després de la exclaustació del Monestir de Valldigna, per al comú de veïns i fou inscrit en el Registre de la Propietat. Però ja el 1857, en prendre força la necessitat d'edificar un nou ajuntament, per fer-lo més gran i construir les presons i escoles per a

xiquets i xiquetes, la corporació municipal presidida per D. José Talens Almiñana, compra una casa a la plaça de l'Església a Silverio Almiñana. La intenció era permutar-la amb la casa abadia, situada paret mitgera amb l'ajuntament i amb façana a la plaça Major “...a fin de unir esta a la Consistorial según escritura otorgada ante D. Santiago Todo, escribano de esta villa”. Tota aquesta operació fou aprovada per la jerarquia eclesiàstica, que veia amb bons ulls la permuta, ja que la nova casa parroquial estava situada davant de l'església.

Els plànols els realitzà l'arquitecte de València D. José Zacarias Camaña, entre 1859 i 1860 i l'any 1876 començaren les obres del nou ajuntament; i com a comissionat executor, per a supervisar les obres, va ser nomenat el mestre d'obres, veí de la vila, Benigno Galiana.

Les obres de construcció foren relativament ràpides, atès que l'agost de 1878 ja es traslladen des de l'hospital, -on havia estat provisionalment la corporació- al nou ajuntament, encara que en precari, “...sin esperar a que dichos locales se embaldosen ni que se hagan las nuevas puertas porque esto ha de tardar mucho”.

En la relació de béns del comú realitzat per l'ajuntament de Tavernes en 1881 ens descriu l'ajuntament de la següent manera:

“La Casa Consistorial de nueva planta. Consta la nueva Casa Consistorial de piso bajo y dos altos. El piso bajo de la Casa Consistorial tienen 4 departamentos; uno destinado al despacho del Juzgado municipal, otro a cárceles, otro a habitación del portero y el otro por ahora a retén de la Guardia municipal y vigilantes nocturnos. En el primer piso alto hay tres departamentos destinados uno a la Sala de Sesiones, otro al despacho de la Alcaldía y el otro a la Secretaria del Ayuntamiento. El último piso alto y la parte destinada a las Escuelas y a habitaciones para los maestros hasta la fecha de hoy no se han hecho los departamentos que requieren los servicios a que se les destina.”

En 1894 s'acabaren les obres de la façana lateral i es col·locaren els escuts i les banderes, per donar a l'edifici la importància que es mereixia.

A principis del segle XX, sols faltava col·locar el rellotge per completar l'ornamentació de la façana, ja que s'havia construït un òcul per a ubicar-lo. I fou així, que, el 1914, la corporació decideix instal·lar un rellotge amb esfera lluminosa perquè “por las noches pueda verse la hora con facilidad y con soneria fuerte”.

2. Mercat

A Tavernes des de temps immemorials es celebra mercat. El 29 de maig de 1707, l'abat donava llicència als jurats de Tavernes per a tindre mercat el dijous de cada setmana de l'any, i si eixe dia era festiu es celebraria al dia anterior, és a dir el dimecres.

La realització del mercat setmanal a Tavernes es realitzava a la plaça Major. Les parades de venda no eren fixes, es muntaven i desmuntaven cada dia.

L'any 1918, el consistori presidit per l'alcalde D. Emilio Pérez Bel·lan, aprovà la construcció del mercat però el projecte quedà en el calaix per falta de pressupost.

Amb l'adveniment de la II^a República el projecte pren força, i una de les primeres coses que va fer l'alcalde D. Vicente Gómez Mari només començar el seu mandat va ser reprendre el projecte de la construcció del mercat públic, i encarregà a l'arquitecte municipal reunir i estudiar tota la informació realitzada des de 1918 referent al mercat municipal; però els temps havien canviat i a Tavernes s'havia realitzat una gran transformació urbana. Es va decidir que l'emplaçament seria entre el carrer de l'Horta i Ramón i Cajal, confrontant amb el convent de monges, en el solar dels hereus de Bautista Enguix. Malauradament, les obres de construcció del nou mercat no pogueren començar a causa de l'esclat de la Guerra Civil.

En finalitzar aquesta, sent alcalde D. José María Espinosa Badia, a l'agost de 1939 s'adjudicaren les obres al contractista D. Bautista Grau Bononad per un import de 66.003,66 pessetes i a poc a poc el mercat fou una realitat: es construïren 20 parades de venda fixes; es dotà de servei d'aigua amb dues fonts rodones de ferro colat en cada costat, situades en el centre del mercat. El 2 de juliol de 1941, sent alcalde el Sr. José Buigues Buigues va ser inaugurat l'edifici de l'actual mercat.

El mercat tal i com el coneixem avui en dia data de l'any 1953. Fou durant l'alcaldia de D. Amado Vila Giner, que se substituïren els reixats per parets de maçoneria fins a una alçària d'uns 2 metres. Les obres d'adequació del mercat van durar més de 3 anys, sent acabades en 1956, passant el mercat a tenir una fisonomia pareguda a l'actual que tots coneixem. El nombre de llocs de venda anà creixent i el fet d'anar al mercat a comprar es convertia en un acte quotidià i tot un referent per al veïnat.

Al mateix temps anà consolidant-se la venda i la importància del mercat del "dijous", convertint-se en quasi un mercat comarcal entre els diversos pobles de la Vall d'ignà, doncs el costum de vindre en l'autobús anà estenent-se entre les dones de Benifairó i Simat principalment. I és que amb la frase "Baixar a la Vall", tothom entén que és tracta de venir el dijous a comprar al mercat de Tavernes.

El mercat actual, ubicat en el centre de la ciutat, ocupa una superfície d'uns 1.259 m²; Té forma trapezoïdal, amb façana i accés públic a 3 carrers: en la part nord, pel carrer Ramón i Cajal, amb una longitud de 41,80 m; per l'est al carrer Dr. Fleming, amb una longitud de 30'80 m. i pel sud ocupa bona part del carrer Dolores Rojas Amel·la, amb una longitud de 34,15 m.

3. Passeig del País Valencià

És un altre dels punts neuràlgics de la població, tant a nivell urbanístic com social. Molt més que la plaça de l'Ajuntament, aquest espai ha sofert nombroses remodelacions que han alterat de forma significativa el seu aspecte al llarg dels anys.

La venda de productes a l'engròs es duïa a terme en el carrer de l'estació, al costat del moll de l'estació. Però ja s'estava construint un nou Prado que seria inaugurat el 1924 en el carrer Teodoro Llorente, actual passeig del País Valencià. Es van plantar 60 arbres "plataners" "*...para que en su día den sombra*

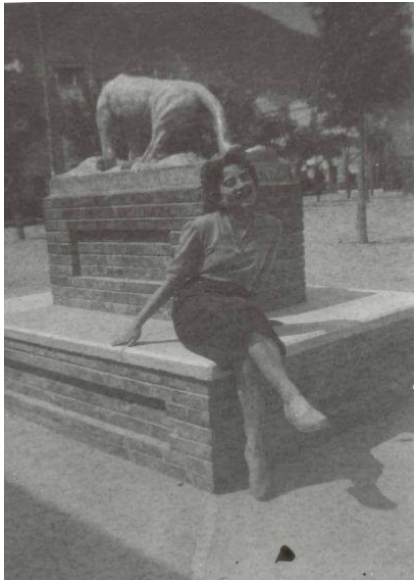
y embellezcan el mercado". Amb el trasllat del mercat de fruites i hortalisses al nou Prado Comarcal en 1954 la plaça de l'antic Prado començà a remodelar-se per a convertir-se en un gran jardí, sense esborrar-se de la memòria col·lectiva la seua antiga funció, ja que continuà sent conegut per la gent més major com el "Prado".

Tavernes anava modernitzant-se, corrien nous temps i, per tant, al bell mig de la plaça es construïren dos pavellons, destinats a biblioteca municipal i terrassa per a celebrar actes públics. A la part est hi havia la font ornamental que abans estava en la Plaça Major i que, amb la remodelació, va ser

reubicada. La tassa de la font realitzada en pedres polides de les pedreres de Vilamarxant i amb l'aigua que eixia en forma de cascada amb peixos de molts colors era i és tot un símbol per a tots els veïns de Tavernes; en tots els esdeveniments socials estava present la bassa: els casaments, els batejos, els nuvis... tots ens hem retratat davant de la bassa. Avui aquesta font

ornamental es troba en la rotonda de l'entrada a Tavernes. A les voreres de la plaça i per poder delimitar l'espai enjardinat es construïren unes pèrgoles o emparrats a més de que es van plantar més "plataners" per ornamentar i fer ombra.

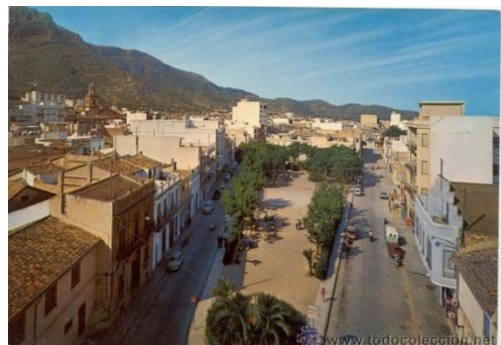

Totes aquestes obres de millores (biblioteca, pavellons...) foren inaugurades, como no, pel governador civil de València un 18 de juliol de 1953. I perquè quedara constància de la seua inauguració es construí una escultura amb una àguila a l'extrem oest de la plaça, envoltada per un jardí, tot un símbol de l'època franquista.

L'actual Passeig del País Valencià ha passat per diferents denominacions: Avinguda Teodoro Llorente durant la dictadura de Primo de Rivera, Paseo de los Mártires de la Libertad, durant la IIª República, Avinguda de los Soviets, durant la Guerra Civil, Plaça de Calvo Sotelo, durant el franquisme i Passeig del País Valencià amb l'arribada de la democràcia.

3.1 Refugi antiaeri

Durant la Guerra Civil l'aviació del bàndol franquista, sobretot aviació italiana o alemanya, bombardejà la costa valenciana -la famosa "Pava"- . Fou per això que en algunes poblacions com ara Tavernes o Gandia es bastiren refugis on amagar-se . El dia 15 d'abril de 1938 va arribar a Tavernes la maquinària per a construir refugis, iniciant-se la construcció del refugi situat al Prado de fruites i hortalisses a l'engròs, actual Passeig del País Valencià i un altre al col·legi Magraner, situat al carrer Sant Antoni, (actual guarderia Victor Calatayud).

Aquest refugi va desaparèixer quan a finals del segle passat es va remodelar el Passeig i es va construir un pàrquing. En la dècada dels anys 60 del segle passat, quan les pluges eren intenses a sovint, el sòl del passeig s'enfonsava, la qual cosa ens indica que les parets no estaven consolidades i sense una cura adequada el seu final va ser la demolició. Un vestigi de la nostra història més recent que s'ha perdut a Tavernes.

3.2 La Biblioteca

Una de les edificacions que sovint apareix en les fotografies d'algunes celebracions públiques o privades, o en el cas d'algun succés extraordinari -com ara una forta nevada que hi hagué a Tavernes l'any 1960-, és la biblioteca que hi havia al Passeig del País Valencià. El conjunt apareixia com una mena de porta amb llinda i dos parells de pilars, flanquejada per dos xicotets edificis, un per a biblioteca i l'altre per al guarda. La porta estava coronada per un escut. Aquesta es situava a la part de la bassa

que hi havia a l'extrem est del Passeig. L'edifici continuava amb un pati obert flanquejat per pilars i porxada fins arribar a l'escultura franquista de l'àguila que hi havia a l'extrem oest.

4.L'Hospital

És un edifici el qual, malgrat els canvis en el seu ús, ha mantingut pràcticament inalterat el seu aspecte exterior i la seua presència en la trama urbana.

Aquest edifici fou fruit d'una donació caritativa que tingué lloc l'any 1850 per part d'Orofila Fons -a al comú de veïns. Encara que açò es feu a través dels seus dos fills i marmessors, Cristobal i Josefa Almel·la, en morir la seua mare. La finalitat de la donació era que *“sirviere de asilo y consuelo a la classe menesterosa de este vecindario y de que pueda servir de salud y consuelo a los pobres enfermos de esta Villa”*. Aquest va representar una millora sanitària importantíssima per a Tavernes de la Valldigna, en no existir cap entitat

que es fera càrrec de la cura dels malalts pobres després que el Monestir de Santa Maria de Valldigna havia estat exclaustrat.

El 10 de febrer de 1850 s'inaugurà solemnement l'hospital i l'ajuntament presidit per l'alcalde D. Salvador Mifsud, en agraïment a la família, col·locà en 1852 una làpida commemorativa en el replanell de l'escala, al costat del retrat de la fundadora, D.ª Orofila Fons, que donava fe de la seua fundació.

Segons consta en l'escriptura de cessió realitzada al comú de veïns el 9 de juny de l'any 1861, per complir la voluntat de D.ª Orofila Fons de Almel·la, l'edifici havia de ser destinat exclusivament a asil i assistència dels pobres malalts *“...de esta parroquia, y no con otro objeto”*, sense variar la seua condició o destinació cap ajuntament que succeïra a l'actual, *“... y en caso que se produjese... es voluntad de la donante que pase el poder y dominio a sus herederos y a sus descendientes”*.

A destacar que a la donació, en principi, no hi s'hi preveia cap més donació per a sostindre el manteniment de l'hospital. I aquest manteniment fou durant molt de temps un vertader “mal de cap” per a l'ajuntament que era si qui se'n tenia de fer càrrec, bé a través del pressupost ordinari -sempre curt-, bé mitjançant almoines, donacions, qüestions i mil altres fonts d'on treure els ingressos necessaris (nínxols, venda d'una barca que ha aparegut a causa d'una riuada, etc.). De fet, era el capítol de farmàcia un dels més onerosos del pressupost de l'hospital.

De l'any 1883 disposem d'un reglament de govern de la institució on es preveu que hi haurà una Junta de Govern, un Majordom, un hospitaler/a, un Dipositari de Fons i un Secretari -que és de l'Ajuntament-. A més del personal mèdic i de farmàcia. I finalment, el reglament establí que s'havien de nomenar dues “Hermanas de la Caritat”; encara que tenim constància que ja abans d'aquesta data hi estaven presents.

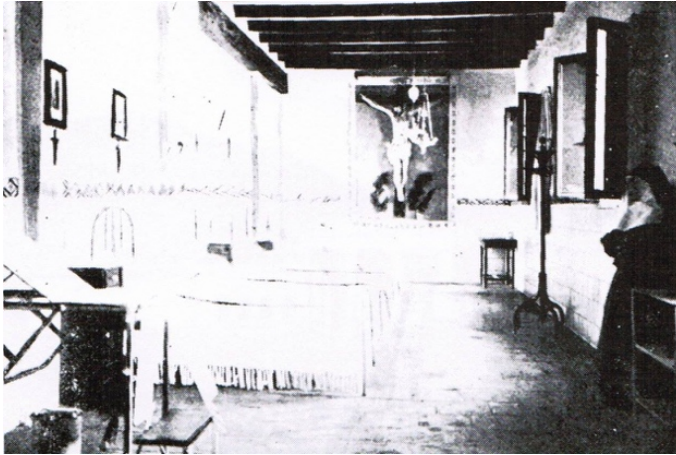
En la relació de béns del comú realitzat per l'ajuntament de Tavernes en 1881 ens descriu l'hospital de la següent manera:

“El Hospital Municipal situado al final de la Calle del Convento consta de piso bajo y dos altos; está destinado a la curación de las dolencias de los pobres de solemnidad de la población. El piso bajo tiene 3 departamentos o sea la cocina, cuarto habitación de la Hospitalera y sala de enfermos, en la que existen cinco celdas con camas y la capilla dedicada a San Cristóbal, nombre de la persona que lo edificó y lo cedió para los usos indicados;

en el primer piso alto existe otra sala de enfermos, también con cinco camas con sus correspondientes celdas, sala de sesiones de

la Junta con dos armarios roperos y un cuarto independiente; el segundo piso alto hasta (de) ahora no se ha necesitado para los enfermos y con este motivo se alquila algunos años para granero, cuyo producto se destina en favor del Establecimiento. Está auxiliado por dos médicos Cirujanos titulares que tiene el Ayuntamiento; y los medicamentos los suministra el Farmacéutico titular de dicha Corporación.”

El 20 d'octubre de 1896 s'hi instal·là una comunitat de quatre religioses de l'orde de la Doctrina Cristiana. La primera comunitat de monges de l'hospital estava formada per: Sor María de Jesús, que fou la superiora, Sor María del Calvario, Sor María de la Soledad i Sor María Magdalena de Jesús.

També s'encarregaren de l'escola de pàrvuls.

En 1962, l'ajuntament realitzà obres per condicionar-lo i adaptar-lo per a ambulatori, amb servei de medicina general, pediatria, tocologia i de practicants. Poc temps després, el 1967, l'ajuntament llogava la planta primera a la Societat Mèdica San Roque, per instal·lar-hi un sanatori quirúrgic i de maternitat, es construïren quatre noves habitacions i l'ajuntament es comprometia a “...satisfacer el importe de los gastos que originen las estancias de los enfermos incluidos en el Padrón de Beneficencia”

L'hospital va estar habitat per la Comunitat de Monges de la Doctrina Cristiana fins a l'any 1974. En el plenari de 23 de gener de 1975 s'acordà el cessament de totes les prestacions en l'hospital, i per ordre de la Central de Coordinació Hospitalària quedava desafectat l'hospital municipal. Finalitzava la seua funció, d'atendre els malalts pobres, per la qual havia nascut.

En l'actualitat l'edifici, després de passar per diferent usos, ha acabat per ser la seu de la Llar dels Jubilats amb la qual cosa i, en certa manera, continua fent eixa tasca assistencial a la qual anava destinat, però ara més d'acord amb les necessitats de la població actual.

5.L'Escorxador

Hi ha constància documental que des de 1850 Tavernes tenia un escorxador, situat entre la partida del Mar, al final del camí la Dula i la partida del Calvari, que no reunia les suficients condicions higièniques. És per això que, l'any 1851, el consistori pren la decisió de construir-ne un altre de nova planta, situat al final del carrer Cristóbal Almel·la, molt prop de l'hospital i de l'edifici de l'estació del tramway (tren tirat per mules i rossins) a prop del riu.

Amb el temps l'escorxador es va quedar menut i amb l'arribada del tren de vapor Carcaixent-Dénia, se'n va fer necessari el seu trasllat a la partida del Vergeret per estar als afores de la població i a l'abast de les aigües del riu, molt important per a la neteja i higiene d'aquest tipus d'establiments. L'any 1895, compraren el terreny als hereus de Manuel Gómez Gómez per un import de 2.250 pessetes, i s'hi acorda que en el mateix terreny es construiria el safareig públic. S'encarregà de les obres l'arquitecte Sr. Joaquín Maria Arnau. Fou inaugurat l'1 de novembre de 1896 sota l'alcaldia de D. Florencio Ciscar Grau.

La descripció del nou escorxador no ens la donen les actes municipals. La coneixem per Vicent Grau Bono el qual, al seu llibre Topografia Médica de Tavernes de la Valldigna (1925), ens diu que *“De sòbria arquitectura, consta de un cuerpo central de edificio de 14 metros de fachada, dos laterales de 13 metros cada uno y patio, cuyos testeros foran dos cobertizos dispuestos para la matanza de reses. A mano derecha del vestibulo de habla el despacho del Veterinario Inspector de carnes, dotado de un arcaico e inservible microscopio. Una electro-bomba eleva el agua del pozo a un gran depósito de donde se distribuye a los canalillos de limpieza que rodean el patio y las naves de degüello. Las aguas sucias van a perderse al cauce del rio”*.

L'escorxador tenia comunicació amb el safareig i, quan l'any 1957 es va instal·lar una nova bomba per extraure i elevar l'aigua, aquesta aprofitava per als dos edificis.

En 1966 es va aprovar una remodelació per tal d'adaptar-lo a les noves normatives higièniques. El projecte, redactat per l'arquitecte municipal Sr. Joaquín Rieta Sister va ser realitzat en dues fases, al llarg de 1966 i 1967. Tanmateix ben aviat va quedar de nou antiquat i els nous temps li van fer tancar les portes.

Possiblement, allò més significatiu i recordat de la seua façana era un cap d'animal amb banyes, fet en guix pintat, que adornava la porta d'entrada i que malauradament no s'ha conservar.

5.1 El Safareig

Les primeres notícies sobre el safareig públic a Tavernes de la Vallidigna que ens donen els documents daten d'un expedient governatiu de l'any 1854 sobre la construcció "*de otro lavadero en la parte de Levante*", safareig situat al costat de la séquia del Camí del Mar, que travessava la població, "*...Con el objeto de que puedan lavar las mujeres en la Acequia del Camino del Mar y para el uso de algún fatal incendio, puedan pararse las aguas en dicha acequia*".

L'any 1895, l'alcaldia presidida per D. Florencio Ciscar Grau va aprovar la construcció d'un nou safareig públic en la mateixa ubicació que volien construir el nou escorxador, en terrenys comprats als hereus de Manuel Gómez Gómez, a la partida del Vergeret, segons els plànols encarregats a l'arquitecte municipal D. Joaquin María Arnau.

Aquest projecte no es va fer realitat per manca de diners, malgrat que la seua construcció es considerava de necessitat urgent per higiene i perquè els veïns el reclamaven. La seua construcció anà perllongant-se en el temps, en part perquè l'any 1912 es construí un safareig dins del poble per iniciativa privada propietat de Francisco Grau Bononad, en el qual es pagava una quantitat per rentar la roba. Fa referència a aquest safareig el metge Vicente Bono: "*...la iniciativa particular suple en parte esta deficiencia de lavaderos explotando uno, dentro de la población, aprovechando el abundante venero del pozo de una serrería mecánica*".

L'epidèmia de grip de 1918 fa fer evident la necessitat de construir-ne un de públic. És per això que l'ajuntament, acordà fer un préstec per cobrir les despeses de la seua construcció "*...por ser tan grandes los beneficios que habían de reportar a los vecinos de esta ciudad tanto en instrucción, higiene y comodidad*", ja que les dones anaven a rentar la roba a la intempèrie, en una séquia dels afores de la població amb l'aigua que sobrava dels molins i del reg dels camps. La seua ubicació finalment havia de ser a la partida de l'Albelló.

A la fi, després de molts anys lluitant per tenir un safareig públic, el 4 de desembre de 1927, i quan ja en moltes cases hi havia aigua potable, va ser inaugurat, amb gran solemnitat, i assistència de l'ajuntament encapçalat per l'alcalde D. José Mezquida Gandia, autoritats, banda municipal i poble en massa.

El diari *El Mercantil Valenciano*, amb data 13 de desembre de 1927 descrivia el nou edifici "*... d'una nau rectangular de 14 metres d'amplària per 40 de llargària, envoltat amb un reixat i cobert amb teules catalanes a dues aigües; constava de tres bases de ciment de 37 metres de llargària per dos d'amplària, amb una cabuda de 342 persones, amb un espai de 0,65 metres per persona.*

Cada una de les basses estava dividida en cinc compartiments, amb canonades independents. A més, es va construir una bassa més menuda per a rentar la roba de malalts contagiosos, per a 15 persones.

Durant l'hivern una conducció d'aigües superficials li aportava l'aigua necessària i a l'estiu un motor de 10 HP que extreia 1.250 litres per minut d'un pou contigu. El sòl, pavimentat amb ciment pòrtland, amb pendent i canaletes regulava l'aigua que vessava de les bases”.

6. Estació del tren Carcaixent-Dénia

6.1 El Tramway. 1864-1881

Per Tavernes va passar el primer tramvia-ferrocarril que va circular per l'Estat espanyol amb tracció animal, construït per voluntat de Vicente Alcalá de Olmo. Va ser inaugurat el 8 de febrer de 1864. Aquest tramway sols arribava fins a Gandia, amb un recorregut de 36,56 quilòmetres. Anava tirat per haques i rossins a una velocitat mitjana de 10 a 12 km/h. velocitat important, si tenim en compte que en els carros carregats, la velocitat era d'uns 5 km/h.

El tram més difícil era el portet de muntanya del Portitxol, que divideix les comarques de la Ribera i la Valldigna, i era precisament en aquest punt, on els passatgers sovint havien de baixar dels vagons i caminar al seu costat, per tal de disminuir el pes que havien d'arrossegar les cavalleries.

No ens hem d'imaginar el tramway com un tren a l'ús. En cada viatge el tramway portava dos cotxes, anava tirat per 7 cavalls des de Carcaixent fins a Tavernes i per 6 cavalls des de Tavernes a Gandia. S'hi podia augmentar el nombre de cotxes fins a 4 i en aquest cas s'hi afegien 2 cavalls més per cada carruatge. L'amplària de la via era de 1'39 metres. Els vagons eren iguals als carruatges que recorrien els camins de l'època, però amb la diferència que ho feien sobre rails.

El tramway, malgrat els seus problemes econòmics, va seguir funcionant amb tracció animal fins a 1881, data en què els vagons arrossegats per cavalleries foren substituïts per locomotores de vapor, per voluntat del principal accionista y promotor de la Companyia, el banquer marquès de Campo. Va tenir una vida de tan sols 17 anys, però va obrir pas a noves expectatives; en la Valldigna va començar una nova era de modernització i de riquesa, gràcies a aquest nou mitjà de locomoció, perquè els productes agrícoles es podien vendre en llocs molt allunyats.

6.2 El tren Carcaixent- Gandia- Dénia. 1881-1869.

Amb data 28 de novembre de 1881, s'inaugurava la tracció a vapor en el tram de Gandia a Carcaixent; i el 14 de maig de 1883 ho va fer la primera locomotora de vapor entre Gandia i Dénia, passant a tenir aquesta línia 65,4 quilòmetres de traçat. L'amplària de la via, era d'1 metre; per tant el tren Carcaixent-Dénia era de via mètrica o de via estreta. Els 65,4 quilòmetres de traçat discorrien quasi plans; el tren començava a Carcaixent amb

una cota sobre el nivell del mar de 22 metres, augmentant a la Barraca d'Aigües Vives als 75 metres; a partir d'ací el traçat anava ascendint i en el canvi de comarca (de la Ribera a la Valldigna), s'aplegava en el Portitxol a la cota més alta, de 107 metres, era aquest el tram amb més corbes de tot el recorregut, amb la finalitat de salvar els desnivells, ja que quan el trenet aplegava a l'estació de Benifairó l'altura havia descendit a 51 metres: "... *El paso más difícil a lo largo del trayecto es el Portichol que da paso hacia el fértil valle de Tabernes de Valldigna*". Quan aplegava a Tavernes la cota ja era de 15 metres. Les obres de més consistència de tot el trajecte van ser les realitzades a Tavernes per travessar el riu Vaca. A partir d'ací el trajecte era quasi pla, fins a aplegar a Dénia, amb tan sols 3 metres de cota sobre el nivell del mar.

En 1889 va morir José Campo, propietari de la Societat i dos anys després, en 1891, els seus hereus el van vendre a la companyia Ferrocarriles del Norte de España, fins l'any 1942, en que el govern franquista va nacionalitzar totes les línies fèrries de l'Estat espanyol i van quedar tots els ferrocarrils de via estreta, i també la línia Carcaixent-Dénia, sota la tutela de la "Jefatura de Explotación de Ferrocarriles del Estado" (EFE). En 1965, EFE passà a anomenar-se Ferrocarrils de Via Estreta (FEVE). FEVE va decidir tancar totes aquelles línies no rendibles i amb pèrdues, la qual cosa va suposar el final de l'entramat ferroviari mètric a Espanya; només van sobreviure les línies que es transformaren en transports metropolitans, i en aquest procés de reconversió va deixar de funcionar la línia Carcaixent-Dénia.

L'any 1969 va ser fatídic: s'hi va produir la fi d'aquest teixit ferroviari d'ample mètric. El tancament va arribar. El dia 11 de juliol de 1969, el trenet efectuà l'últim viatge des de Carcaixent fins a Gandia, després de 105 anys (i de 88 de tracció a vapor) de transportar milers de tones de taronges, fruites, hortalisses, carbó, adobs, ciments... El 10 de febrer de 1974, quan es tancà definitivament la línia Carcaixent-Dénia, desapareixia l'única ruta ferroviària que unia Dénia amb la capital valenciana, amb la promesa que es construiria immediatament la perllongació des de Gandia fins a Dénia, de via ampla.

L'ajuntament de Tavernes inicià els tràmits oportuns per tal d'aconseguir la cessió dels terrenys ocupats per l'estació i via fèrria del Ferrocarril. A la seua ubicació, en el centre d'una zona urbana de clara expansió, es volia perllongar el passeig, construir un parc infantil i la Casa de la Cultura. Per poder realitzar totes aquestes obres sol·licitaren al Ministeri d'Hisenda la cessió gratuïta dels terrenys. L'ajuntament presentà al·legacions a la valoració realitzada pel Patrimoni de l'Estat, ja que superava les seues possibilitats econòmiques i, finalment, els terrenys foren adquirits pel preu de 3.098.947 pessetes. El tren Carcaixent-Dénia va ser un eix vertebrador i de creació de riquesa de 3 comarques valencianes: La Marina, la Safor i la Ribera.

6.3 L'estació

L'estació de Tavernes de la Valldigna estava situada en el quilòmetre 19,9. A partir d'ací el trajecte discorria amb suaus ondulacions i paral·lel al mar fins arribar a Dénia. Tenia

tres vies enllaçades entre si en un tram d'uns 200 metres, les quals donaven accés al moll tancat i al cobert situat al costat est de l'estació i a més comptava amb 2 vies mortes per accedir als molls i facilitar el tràfic comercial del transport de les mercaderies, sobretot de l'arròs, les maduixes i la taronja.

Al seu pas per la població i el terme hi havia diversos passos a nivell, alguns amb cadenes i altres amb caselles, algunes molt menudes, i altres més grans, amb dues plantes, com la situada en la zona del Ràfol, avui Casa de la Natura, que encara es conserven.

L'edifici de l'estació era rectangular amb dues plantes. En la planta baixa estaven situades totes les dependències: sala d'espera, taquilla per a venda de bitllets, despatx per al cap d'estació, consigna, telègraf... En la planta alta estava la casa del cap d'estació. En els anys 1950, hi havia una mena de quiosc, que feia de cantina.

En l'estació treballaven entre altres:

- El cap d'estació, responsable de la seguretat. Tenia a les seues ordres el personal de tracció mentre el tren romanguera en l'estació, i també era de la seua competència els serveis de correu i telègrafs en la seua estació.
- El factor, que s'encarregava en les estacions de cuidar la recepció, expedició i entrega dels equipatges, encàrrecs i mercaderies que es transportaven en el tren, i era el que aplicava la tarifa per drets de transport.
- Els guardaagulles, encarregats pel cap d'estació de la custòdia, conservació i maneig de les agulles de canvi de via.
- Els guardabarreres, custodiaven els passos a nivell i baixaven les barreres en passar els trens.
- Els guardavies, encarregats de vigilar la via, rellevant-se de dia i de nit, recorrien constantment la via, avisaven dels desperfectes i els reparaven.

7. El Camp d'Esports

En 1931, Tavernes ja comptava amb un camp d'esports, envoltat per una bardissa de fusta i situat entre la carretera de Silla a Alacant i el camí del Portalet, molt a prop de les instal·lacions actuals.

En la dècada dels anys 1950 el consistori va veure la necessitat de construir-ne un altre de nova planta més gran i amb més instal·lacions, inclús alguns veïns van cedir terreny de forma desinteressada per la seua construcció.

Però fou en 1955 quan, sota l'alcaldia de D. Amado Vila Giner, es compraren terrenys en la partida del Vergeret i gràcies a la cessió gratuïta de terrenys d'uns veïns (D. Antonio Royo) l'actual el camp d'esports de Tavernes es va poder ampliar; l'any següent va ser aprovat el projecte fet per l'arquitecte municipal D. Joaquín Rieta Síster amb un pressupost total de 2.145.886,03 pessetes i una subvenció de 400.000 pessetes atorgada per la Delegació Nacional d'Esports, per alleugerir el total del projecte.

El camp d'esports de Tavernes, va ser construït per fases: en una primera fase i amb un pressupost de 129.999,86 pessetes es feu el camp de joc, en la segona fase es construï la tribuna, la façana i dutxes i vàters i un quiosc-bar. Finalment, en 1957 es va arreglar el camí d'accés i es construïren les voreres de les cases adjacents.

La ubicació del camp d'esports a l'altre costat de la via va ser un problema durant una dècada, fins a 1969 amb la cancel·lació de la línia del tren Carcaixent- Dénia, perquè s'havia de travessar la via per accedir i no sempre es feia pel pas a nivell, que estava situat un poc més allunyat.

Abans de l'última remodelació el camp d'esports disposava d'un camp de futbol amb graderia i els vestuaris, dos camps de futbet on tenien lloc, entre altres, els campionats d'estiu i de festes Majors, i un mini trinquet. També disposava d'un xicotet bar on se celebraven les victòries o es digerien amb dignitat les derrotes.

8. El Prado

La construcció del Prado comarcal de fruites i verdures va representar per a Tavernes un projecte de millora amb l'eixamplament de la ciutat cap a l'est i sud fins a la via del tren, en 1946 sota l'alcaldia de D. Vicente Oltra Giner.

El projecte, la Memòria i el plànol de l'emplaçament va ser realitzat per l'arquitecte de l'ajuntament D. Joaquín Rieta Sister en 1947. Es va projectar la construcció dels 6 edificis, 5 naus obertes i un pavelló poligonal de serveis. L'obra va ser sufragada mitjançant contribucions especials, i per etapes.

Una vegada expropiada i anivellada la zona es varen realitzar les obres més essencials per utilitzar de forma provisional les noves instal·lacions i el 1949 es construïren uns ombratges provisionals a les 3 andanes del Prado, amb canyissos i palmes. En el centre d'aquestes col·locaren un barracó per a vàters, vigilància i llocs de beguda i s'hi instal·là l'enllumenat públic molt precari. Es van plantar arbres plataners en els laterals perquè donaren ombra al voltant.

Al ser un Prado comarcal la seua construcció va implicar els llauradors de tots els pobles de la contornada. L'alcaldia va emetre diversos bans o pregons i totes les persones que tingueren animals de càrrega havien de transportar *"... 10 metros cúbicos de piedra o escombros, para el terraplenado del nuevo prado y vías públicas del ensanche"*. Els propietaris de camions ho aportaven en metàl·lic. I per poder subministrar els enderroc i pedres per reomplir la superfície del Prado l'ajuntament va començar a anivellar i aplanar alguns carrers de la part alta de la ciutat, com el carrer Calvari, i el camí la Dula, per fer-los així més transitables.

El Prado Comarcal va ser inaugurat el 18 de juliol de 1954 pel governador civil Diego Salas Pombo. A poc a poc el Prado va anar formant part de la vida quotidiana de la ciutat. Els llauradors pagaven l'impost de drets municipals de llocs públics, més conegut com el "puesto", i era la Germandat Sindical de Llaureadors qui posava els preus, prèvia reunió amb els membres de la Junta, la qual era la que decidia quan havia de començar la campanya, és a dir, l'obertura per a la compravenda, que generalment era des de mitjans de maig fins a finals d'agost.

L'horari per realitzar transaccions era a la vesprada, de 5 a 7, encara que si la collita no es venia el mateix dia, l'endemà de bon matí el llaurador intentava vendre-la, perquè a la vesprada ja estava en inferioritat de condicions respecte als productes recol·lectats el mateix dia. L'entrada d'hortalisses al mercat finalitzava cap a les 4 de la vesprada, i estava prohibit descarregar els carros amb les mercaderies després que l'encarregat havia fet sonar el "pito" que donava pas al començament de les transaccions comercials.

Una vegada venut i pesat el gènere en els magatzems, es confeccionaven les caixes i poques hores després ja eixien aquests productes cap als centres de consum d'Espanya. La producció que es venia en aquest mercat a l'engròs fou important. Així, segons la notícia publicada al diari Levante el 1955, signada per D. Pedro Gresa Clemente, el corresponsal del periòdic i cronista de la ciutat d'aleshores.: *"...5 millones de kilos de tomates pasaron el pasado año por sus naves, procedentes del término de Tavernes; más de 3 millones de kilos de bajoca y pimientos, procedentes del mismo y pueblos vecinos que usan este prado para sus operaciones"*.

A l'hora de transportar les hortalisses per a pesar-les al magatzem, l'esforç era mínim i també ho era el deteriorament dels productes. Si el magatzem estava prop del Prado, no feia falta carregar la mercaderia en el carro, sinó que els cabassos de tomaques i de pebres es carregaven a mà i els sacs de fesols se'ls carregaven a l'esquena els mateixos membres de la família llauradora.

A principi del 1960 s'obriren nous magatzems de fruites i hortalisses al voltant del Prado, formant-se una plaça quadrada, tal com avui la coneixem.

Als anys 70 s'imposava una agricultura a temps parcial i aleshores se substituïren els conreus intensius com les hortalisses, que necessitaven una mà d'obra i una atenció continuada, pel cultiu del taronger, que finalment ha esdevingut un monocultiu a la Valldigna. Paulatinament Tavernes deixava de ser una ciutat plenament dedicada al sector primari i els sectors secundari i terciari anaven imposant-se en la societat vallera. A poc a poc el Prado anà quedant-se en silenci, perquè els llauradors ja no tenien hortalisses per a vendre.

En el ple municipal de 29 de juny de 1988 es va aprovar el projecte de realització de l'obra "Casa de la Música", amb un pressupost de 51.816.338 de pessetes, de les quals 11.000.000 de pessetes serien destinats a enderrocar, escombrar i aplanar els terrenys del Prado. La demolició es va realitzar en diverses fases: cada nau va costar d'enderrocar 100.000 pessetes.

El Prado, és possiblement l'obra més emblemàtica i més recordada per moltes persones de Tavernes, sobretot per les més majors. Està plenament arrelada en l'imaginari col·lectiu de la Valldigna perquè va ser realitzada amb l'esforç i el treball de tot un poble en uns moments molt complicats, en plena postguerra. És probablement l'edificació amb la qual més ens hem identificat tots els vellers i, paradoxalment, sols va tindre 34 anys de vida. I enguany, aquest 2018, es compleixen 30 anys del seu enderrocament.

9. Els Sequers

A Tavernes es va plantar durant molt anys arròs a la zona de la marjal. Segons Arroyo Ilera el sanejament dels marjals va durar un trenta anys, des de 1688 fins 1718. Diu el mateix autor que quan l'aigua era escassa cada any es conreaven partides distintes: així, els anys parells, Canyar, Massalari, Bova, Golfo i Terme; i els anys senar, Nova, Ràfol i Alcudiola. Però, des que es aconseguir la cessió d'aigua de Cullera i Favara, es poder aconseguir conrear tot el terreny.

I, per tal d'assecar eixe arròs i treballar-lo, hi havia als afores de Tavernes, a l'actual urbanització anomenada precisament dels "Sequers", uns espais habilitats per a eixes tasques; eren els sequers (versió d'obra de les eres). Consistien en un seguit d'esplanades cobertes normalment amb teules planes de fang cuit on s'escampava l'arròs i es realitzaven la resta de feines. Hi havia en

cada sequer una xicoteta edificació -encara en queden a la part sud, a l'altra part de la carretera-, per tal de guardar els aparells i les ferramentes.

La majoria dels sequers estaven allunyats del poble, entre el camí la Dula, la Carretera, el camí del Portitxol, i el del Teularet. Aquests camins carreters, com que eren molt transitats, cada any tenien necessitat de reparacions. Aquestes eren realitzades per prestació personal per facilitar el transport de l'arròs i garrofes, doncs era molt important que els camins estigueren en bones condicions de pas.

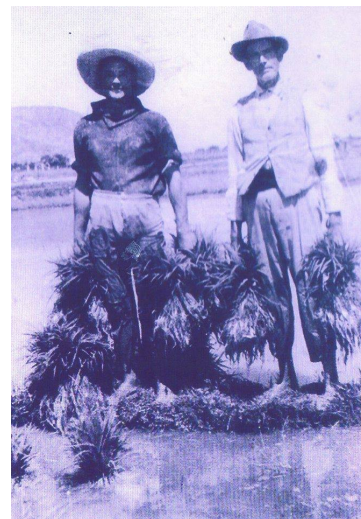

9.1 El treball als sequers

Les eres eren una part important de la infraestructura dels camps d'arròs, tenir una bona era suposava una bona garantia a l'hora d'arreplegar la collita. I és que, una vegada l'arròs segat, i les garbes sorrarades (partides per la meitat) i secades dalt dels empalls (la meitat de la garba tallada en forma de palla es posava sobre l'aigua), venia una breu però important fase la qual involucrava distintes tasques:

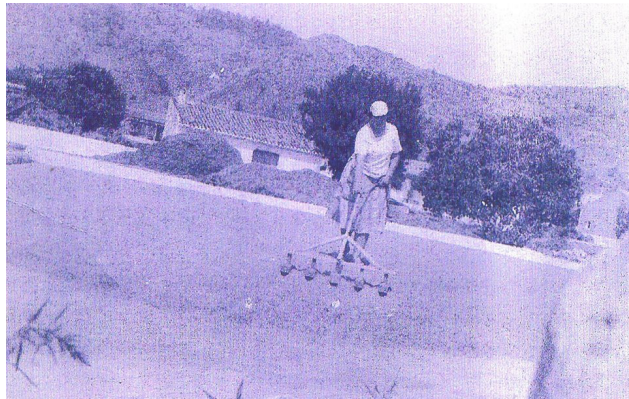
- Garbejar: treure les garbes de dins del camp d'arròs.
- Fer la garbera: col·locar les garbes en forma de barraca per protegir-les de la pluja. D'ahí l'expressió infantil "fer garbera" o "tot en una garbera".

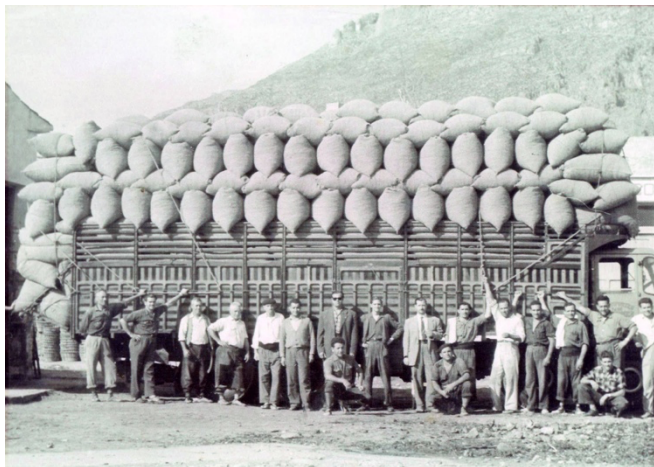
- Batre: separar el gra de la palla. Originalment es feia el “batre a pota”, que consistia en separar el gra de la palla a base de voltar les cavalleries en cercle per damunt de les garbes d’arròs, arrossegant un aparell troncocònic amb estries anomenat rodolí. Posteriorment ja s’introduïren les trilladores mecàniques.

- Assecat l’arròs. L’arròs, després de batre’l, per poder ensacar-lo i guardarlo amb garanties, havia d’estar al voltant dels 15 graus d’humitat, un objectiu no gaire fàcil per a un cereal que es segava i recollia per dins de l’aigua. Per rebaixar aquesta humitat de manera natural s’utilitzaven les eres o sequers.

El procés diari d’aquest assecat començava esperant a que el sol evaporés l’aigua que durant la nit s’havia dipositat sobre del munt d’arròs i que posés (també el sol) l’era o el sequer ben secs. Una vegada el sequer en condicions, una última mirada al cel per si hi havia amenaces de possible pluja i a escampar. Si es disposava d’una cavalleria i d’una trisella (un aparell de fusta que arrossegat per un animal servia per

escampar i anivellar el gra) feia ràpid, sinó (la majoria de vegades) es recorria a l’eficaç pala de fusta i al cabàs per repartir el gra als llocs més extrems del sequer. Com més ràpid escampaves, millor, alternant l’escampar amb anar solcant-lo amb els peus o una solcadora (aparell de fusta format per un manec llarg amb un suport perpendicular al qual s’adosava entre quatre i sis peces de fusta per fer solcs a l’arròs escampat), procurant que l’arròs estigués el màxim de ben repartit per tota la superfície que es disposava. El solcarlo amb els peus comportava molta picor i irritació a la part de dalt del peu.

- Finalment, amb un ramàs (Granera especial feta amb rames de tamariu o altres plantes) s’agranava, es recollia el gra i es posava en sacs.

Era aquesta una fase en que si les condicions climatològiques eren adverses i no tenies a la teva disposició una bona era, en pocs dies podies perdre una part important de la collita.

Tota aquesta activitat va acabar amb la declaració d'utilitat pública del Pla de Concentració Parcel·laria de la zona per decret de data de 9 d'abril de 1964. El problema era que l'arrossar s'havia convertit en zona deprimida de Tavernes atesa la baixa productivitat, l'excés de parcel·lació i l'escassa dotació d'aigua. El Pla suposava la dessecació de la marjal i la reordenació total del territori.

Recordem que era costum un dia de Pasqua anar a berenar la mona o la tonya als sequers. La xicalla jugava a corda mentre que els majors es contaven les seues històries

10. La Font del Canut

Es troba situada en la part nord-oest de la població, als peus de muntanya de les Creus i és una font que neix del contacte entre les argiles triàsiques impermeables i les calcàries cretàiques. Subministrava aigua sobretot a la zona immediata encara que el seu cabal sembla que era bastant irregular. Aquesta Font va ser la primera font pública del poble, amb condicions de salubritat.

La primera referència que trobem d'aquesta font és de 1865, quan l'Alcalde D. Isidro Mifsud Sansaloni, li comunicava al Governador de la província la necessitat urgent que tenia la Vila de Tavernes d'aprovar un pressupost addicional de 105 escuts, que s'afegirien als 159 escuts ja consignats en el pressupost aprovat de l'any en curs “... *con la ayuda de los mayores contribuyentes*”, *per poder realitzar les obres de la Font del Canut , (...) puesto que de otro modo no pueden surtirse los vecinos de aquel barrio de las aguas necesarias para el consumo*”

Per al consistori la construcció d'aquesta font era considerada com una obra de primera necessitat, i així li ho exposaren al Governador: “... *en tiempos en que viniendo lleno el río Vaca no se puede pasar a surtirse de las aguas de la Ombria que distan más de media hora de esta Villa*”. Segons aquesta informació, ja en 1865 els veïns de Tavernes anirien per aigua a la font de l'Ombria per satisfer les seues necessitats.

En 1867, D. Fidel Garrido, arquitecte de Gandia, féu els plànols de la font del Canut, sent aprovats pel govern civil i publicat el plec de condicions econòmiques el 30 d'agost en el Butlletí de la província, amb un pressupost de 692 escuts, que foren sufragats dels fons municipals. Les obres, que començaren aquest mateix any, foren realitzades pel mestre d'obres de Tavernes Pedro Vicente Galiana Grau.

L'any següent, les obres ja estaven acabades i per tal d'aprofitar l'aigua i que no es balafiara, es va pensar de construir un reixat que envoltara tota la font i que permetera tancar-la a les nits "*... para que los vecinos no puedan abrir los grifos por la noche y poco a poco se vaya recogiendo el agua en el depósito receptor*". Es

van realitzar els plànols del reixat pel mateix arquitecte que l'havia dissenyada, D. Fidel Garrido, amb un cost de 700 escuts que es pagaren de nou dels fons municipals. Aquest reixat es col·locaria posteriorment en el Clot de la Font i és el que avui tanca el naixement de l'aigua en el Clot.

L'any 1912 es va construir un aljub de grans dimensions en la part posterior de la Font del Canut, el qual encara es conserva en bon estat "*...al objeto de recoger las aguas que emanan de dicha fuente ...*".

Al voltant de la font i a la seua empara hi va creixer un ravalet de cases el qual posteriorment s'incorporaria a la població.

Josep Ciscar Vercher

Encarna Sansaloni

Cronistes oficials de Tavernes de la Valldigna